

REFORMELE DIN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

DAN BERINDEI

Unirea Principatelor din 1859, eveniment de însemnătate majoră în istoria modernă a României, în temeiul căruia a fost făurit statul național, n-a însemnat nici în fapt și nici în concepțiile făuritorilor ei o simplă ștergere a hotarului anacronic de la Milcov, o simplă unificare administrativă, ci a însemnat baza creării unui stat nou cu menirea de a satisface păături mult mai largi ca cele beneficiare ale regimului Regulamentului organic. „Dorind a fi mai tari — declara în Adunarea ad-hoc a Moldovei, la 29 octombrie 1857, deputatul liberal radical Vasile Mălinescu — ați cerut unirea cu frații munteni... dorind ca legiuirea să fie potrivită trebuințelor și intereselor întregii nații, ați cerut ca legile să se facă de către o obștească Adunare. Atit încă nu-i destul. Trebuie să mergeți mai departe. Trebuie să dați viață noului stat român ce voți a înființa. Iar viață atuncea îi veți da cînd veți primi principii mari și drepte la reorganizarea sa”.¹ La rîndul său, deputatul Constantin Haralambie exprima în Adunarea ad-hoc a Țării Românești, la 7 decembrie 1857, idei similare, cînd punea întrebarea: „Cine nu știe că dacă nația exprimă dorința și trebuința de a avea un guvern constituțional cu o singură adunare reprezentativă, este ca fiecare membru a soțietății române, trăind în atmosfera unor instituțiuni liberale, să-și poată dezvolta liber facultățile sale morale și intelectuale, ca fiecare să se poată bucura, sub protecțiunea legilor, de a sa viață, onoare, familie și proprietate?”². În sfîrșit, aceeași poziție față de sensul Unirii a exprimat-o, cu vigoare și rar talent, Mihail Kogălniceanu, în memorabila ședință de la 5 ianuarie 1859 a Adunării electivă a Moldovei, cînd, adresîndu-se noului ales, el îi arătase că se deschisese „o epocă nouă” și-i ceruse să fie „omul epocii” și să reinvie timpurile „glorioase” ale națiunii, între altele, „prin dezvoltarea instituțiilor”³.

O dată cu dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza s-a deschis pentru Principatele Unite Române un drum larg pentru reformarea și reînnoirea instituțiilor statului, cadrul „legal” — european — pentru realizarea acestui proces fiind creat, de altfel, de înseși stipulațiile Convenției de la Paris din august 1858. Convenția pusese în vigoare o serie întreagă de principii înaintate: responsabilitatea miniștrilor, inamovibilitatea magistraților, dreptul oricărui cetățean cu un venit de 3000 galbeni de a ocupa tronul (nepunîndu-se vreo condiție de rang, domnia putea fi ocupată și de burghezi), adoptarea oricărui impozit numai în temeiul unui vot favorabil al Adunării, egalitatea

¹ D. A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României* (se citează *Acte și documente*), vol. VI, partea I, Buc., 1896, p. 134.

² Dan Berindei, A. Stan și El. Alexiu, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, Buc., 1961, p. 653—655.

³ *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*. Culegere, sub redacția acad. P. Constantinescu-Iași și Dan Berindei, Buc., 1966, p. 229—230.

cetățenilor în fața legii și a impozitelor și accesul egal la funcțiile publice, desființarea privilegiilor, a scutirilor și a monopolurilor etc.⁴ De asemenea, Convenția recomandase prin articolul 46 să se treacă „fără întârziere” la „revizuirea legii care reglementează raporturile dintre proprietarii pământului și cultivatori”⁵

Domnitorul, el însuși om al progresului, „domnul nou” pe care-l ceruse Kogălniceanu, a înțeles să se înconjoare de sfetnici care înțelegeau necesitatea reînnoirii instituțiilor publice și chiar și atunci când — datorită sistemului electoral reacționar în ființă — a fost nevoit să încredințeze guvernul conservatorilor, el a înțeles să aleagă cel puțin dintre aceștia pe cei care acceptau, fie și limitat, un program de reforme. Atitudinea acestor conservatori „de guvernământ” se concretiza, între altele, în titulatura oficiosului lor din 1859—1861: „Conservatorul progresist”, periodic cu titlu aparent contrazicător, care în fapt reflecta o realitate, și anume, că această grupare de foști boieri înțelegea că nu putea închide cu totul calea reformelor. Ei se străduiau doar să le limiteze amploarea și mai ales se străduiau să-și conserve puterea politică. Stipulațiile electorale ale Convenției, care au avut un net caracter reacționar — în temeiul lor, corpul electoral din cele două țări fiind limitat la câteva mii de oameni — au favorizat pe acești „conservatori progresiști” și chiar au constrins pe domnitor la o conlucrare cu ei în anumite perioade, mai ales până când Unirea a fost desăvârșită pe plan politic și administrativ și s-a putut înlocui unirea personală, realizată prin dubla alegere, printr-o unire instituționalizată pe ansamblul vieții statale. Dar tot atât de evident a reieșit din primii ani următori dublei alegeri că noul domnitor înclina îndeosebi spre elementele politice liberale, care militau pentru un program de reforme mai accentuat, inclusiv pentru reforma-cheie, a relațiilor agrare.

Dubla alegere a fost în mod firesc punctul de plecare pentru un întreg ansamblu de reforme, care au cuprins în rețeaua lor viața social-economică, politică și culturală. Reformele au avut, pe de o parte, menirea de a unifica, de a suda cele două țări, de a servi ca temei de organizare unitară noului stat, și pe de altă parte, ele au avut un aspect de democratizare — în limitele orinduirii capitaliste — și au contribuit la înlăturarea sechelelor feudale. Reformele au avut un larg cîmp de desfășurare și au transformat în mod evident cele două țări într-un stat unitar și modern. În perspectiva istorică, aceste reforme, de la cele mărunte la cele majore, apar ca avînd o însemnătate tot atât de mare ca și actul propriu-zis al Unirii, concretizat în dubla alegere, punct de plecare în procesul de formare și organizare a statului modern român.

Aplicarea unui program de reforme, care-și găseau în mod firesc punctul de plecare în programele de reînnoire anterioare anului revoluționar 1848 și mai ales în programele revoluționare pașoptiste⁶, deoarece biruatorii de la 5 și 24 ianuarie 1859 erau tocmai cei ce se găsiseră cu un deceniu mai înainte

⁴ *Acte și documente*, vol. VII, p. 306—314.

⁵ *Ibidem*, p. 313.

⁶ Vezi Dan Berindei, *Le problème de l'édification d'un État national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires*, în „Romanian Studies”, Leiden, vol. I (1970), p. 45—68.

pe baricadele revoluționare, a fost stăvilită, de la început, de doi factori: caracterul incomplet al Unirii realizate la începutul anului 1859 și dispozițiile restrictive ale stipulațiilor electorale ale Convenției de la Paris, care limitau în fapt forța politică a purtătorilor de cuvânt ai unei reale innoiri. Se mai adăuga la aceasta și un factor economic: urmările crizei economice din anii 1857—1858 și criza comercială care se împletea cu aceasta. În sfârșit, forțele progresiste nu apăreau unitare, ci fărâmițate în fracțiuni, în grupări divergente pe unele planuri, iar domnitorul însuși — care, după expresia unui bun cunosător al situației, consulul francez Victor Place, nu era „nici alb, nici roșu”⁷ — era lipsit de un partid propriu, de o forță politică capabilă să-i dea puterea de a acționa cu suficientă fermitate. În condițiile de instabilitate politică generate de această situație și concretizate în dese schimbări de guverne — pe drept cuvânt, un contemporan considera că ministerele se schimbau „ca blidele”⁸ — în mod evident, procesul de innoire a fost stinjenit în dezvoltarea sa și el s-a realizat de aceea în cadrul unei puternice lupte social-politice, în etape succesive și cu limite.

Principala reformă spre care s-a tins în prima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza — cînd el a domnit timp de trei ani în mod separat în cele două țări — a fost aceea a unificării politico-administrative, a creării *statului unificat pe plan administrativ*. Meritul realizării Unirii depline a celor două principate a revenit în primul rînd lui Cuza, pe drept cuvînt numit „domnul Unirii”. Luînd sub directa sa priveghere activitățile de natură externă ale Principatelor Unite, domnitorul a dat în acest domeniu dovada unor calități deosebite. Într-o primă etapă, a fost obținută recunoașterea dublei alegeri, deci sancționarea de către concertul puterilor europene a actului istoric de la 5 și 24 ianuarie, obiectiv atins pe deplin la 25 august 1859. S-a trecut apoi, aproape imediat, la o a doua etapă, aceea de a înlocui unirea personală printr-o unire reală, concretizată pe plan administrativ-politic. Ca document fundamental în sprijinul desăvîrșirii Unirii Principatelor a existat memorandumul pregătit de cabinetul domnesc în vara anului 1860. Negocierile dintre puteri au durat o perioadă destul de îndelungată, constituindu-se în partea lor finală o conferință a reprezentanților lor, desfășurată la Constantinopol. La 24 noiembrie 1861 agentul Principatelor Unite pe lângă Poartă înștiința pe domnitor că firmanul prin care Unirea administrativă era recunoscută fusese trimis spre București. Deși unificarea deplină n-a fost posibilă decît în urma recunoașterii diplomatice din partea puterii suzerane și a puterilor garante, Alexandru Ioan Cuza a ținut să dea evenimentului un caracter de *reformă internă* și proclamațiile date de el cu acest prilej au evidențiat clar această poziție. „Unirea este îndeplinită! — arăta el națiunii la 11 decembrie 1861 — Naționalitatea română este întemeiată! Acest fapt măreț, dorit de generațiunile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat

⁷ Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 105.

⁸ N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, în „Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române”, seria III, tomul XIII (1932), p. 45.

cu căldură de noi, s-a recunoscut de Inalta Poartă, de puterile garante, și s-a înscris în datinele națiunilor"⁹. Deci nu era vorba decît de o *recunoaștere* din partea puterilor.

Acțiunea desfășurată pe plan diplomatic¹⁰ în favoarea desăvîrșirii Unirii, fusese de altfel coroborată cu un număr de măsuri, reforme de dimensiuni mai mici dar semnificative, privind realizarea efectivă a unității administrative, cel puțin pe anumite planuri, înainte chiar de sancțiunea puterilor¹¹. Serviciile de vămi ale celor două țări au fost contopite într-o singură direcție generală, cursul monedelor a fost unificat, administrațiile telegrafelor au fost, de asemenea, contopite. Municipality și poliția din Focșani, oraș situat în ambele țări, au fost unificate. Bucureștii s-au impus drept firească capitală a Principatelor Unite, Kogălniceanu numind orașul „inima României” (Bucureștii adoptase încă din 1859 în stema sa vulturul și zimbrul). Autoritățile din cele două țări au stabilit legături directe, fără a mai folosi canalul Ministerelor de externe. Pînă și actul istoric din ianuarie 1859 a fost „unificat”, hotărîndu-se să fie sărbătorită numai ziua de 24 ianuarie. Pe tărîm legislativ, Comisia Centrală, care a intrat în activitate citeva luni după dubla alegere, a depus o laborioasă acțiune unificatoare. În sfîrșit, în domeniul militar, beneficiîndu-se și de unele stipulații ale Convenției, s-a procedat încă din vara anului 1859 la stringerea laolaltă a celor două armate în tabăra de la Florești, s-au luat măsuri de unificare a uniformelor, s-a creat un stat major unic, s-a uniformizat instrucția, s-au unificat intendențele și administrațiile militare, a fost numit un singur ministru de război pentru ambele țări și cînd s-a organizat un regiment de geniu, acesta a fost alcătuit dintr-un batalion muntean și altul moldovean. O dată cu recunoașterea de către puterea suzerană și de puterile garante a unirii administrativ-politice, s-a format Adunarea României, în care au intrat deputații celor două Adunări și a fost alcătuit un guvern unic la 22 ianuarie 1862¹², legile fiscale au fost unificate, legea procurorilor a fost extinsă și în Moldova, s-a înființat direcția centrală a poștelor pentru întreaga țară, s-au unificat serviciile sanitare, s-a creat direcția generală a arhivelor statului, centrîndu-se, în general, instituțiile la București¹³.

Dacă în prima parte a domniei lui Cuza nu s-au realizat decît progrese mărginite în ceea ce privea reforma agrară și reforma electorală, în schimb a fost adoptat un număr de reforme pe linia constituirii statului burghez. Procesul de instaurare a noii orînduiri era în epocă atît de avansat încît în Adunarea ad-hoc a Moldovei, cu excepția spinoasei chestiuni agrare, toate rezoluțiile privind reorganizarea statului pe baze moderne întruniseră unani-

⁹ „Monitorul”, nr. 271 din 11 decembrie 1861.

¹⁰ Vezi Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859 – 24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960 și N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. Ioan Cuza*, loc. cit.

¹¹ Vezi *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 318–319.

¹² Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniștri*, în „Revista Arhivelor”, seria nouă, II (1959), nr. 1, p. 158.

¹³ Vezi *Istoria României*, vol. IV, p. 343, 347–348.

mitatea sau marea majoritate a voturilor, deși marea proprietate deținuse aproape jumătate din mandate¹⁴. Descriind motivele pentru care nobilimea nu se mai putea opune valului de înnoiri în momentele instaurării noului regim burghez, Marx remarcă: „vechii stăpini feudali au decăzut, ajungând în situația unor fabricanți de vite, de lână, cereale, sfeclă, rachiu etc., în situația unor oameni care, ca oricare comercianți, fac comerț cu aceste produse industriale! Oricît s-ar crampona de vechile lor prejudecăți... ei devin niște burghezi...”¹⁵. Presiunea maselor care făuriseră Unirea, s-a exercitat puternic în toți acești ani, reprezentînd motorul permanent al istoriei, puternicul instrument de făurire a noului stat. Desigur că reformele care au fost adoptate serveau intereselor burgheziei, clasa care ocupa pozițiile dominante, dar, în mare măsură ele erau menite să satisfacă, desigur în limitele orînduirii capitaliste, masele care susțineau procesul de înnoire. Egalitatea în fața legii și a impozitelor, desființarea privilegiilor, îmbunătățirea și modernizarea aparatului judiciar, organizarea serviciilor de statistică, o nouă lege a recrutării prin care — cel puțin formal — obligațiile militare erau generalizate, reorganizarea serviciilor de lucrări publice, au reprezentat reforme adoptate în prima parte a domniei lui Cuza¹⁶, multe dintre ele constituind concretizarea unor rezoluții ale Adunării ad-hoc moldovene sau a stipulațiilor Convenției de la Paris. Reforma fiscală a fost materializată prin instituirea impozitului personal și a contribuției pentru drumuri, generalizată asupra tuturor bărbaților majori, printr-o nouă lege a patentelor, prin instituirea impozitului funciar și alte măsuri care au făcut ca la sfîrșitul anului 1861, în pragul deplinei lor unificări administrativ-politice, Principatele Unite Române să fie dotate cu un sistem fiscal modern¹⁷. S-ar mai putea adăuga, pe plan cultural, importanta inițiativă a guvernului moldovean al lui Mihail Kogălniceanu, care a instituit, în toamna anului 1860, prima Universitate a țării, cea ieșeană.

Evenimentele unificatoare, care au avut loc la sfîrșitul anului 1861 și la începutul anului 1862, au creat premisele necesare pentru a se trece la reformele fundamentale și, în primul rînd, la reforma agrară. Dar, atît timp cît regimul electoral restrictiv și reacționar, stabilit prin Convenția de la Paris, nu era înlăturat sau amendat, era evident că nu se putea ajunge la o reformă agrară prin care, în limitele orînduirii capitaliste, să fie satisfăcute justele doleanțe ale țărănimii clăcașe. Dezbaterile înverșunate care au avut loc în vara anului 1862 în jurul proiectului de reformă agrară conservator, adoptat de majoritate, dar nesancționat de domnitor, au dovedit că maleabilitatea de care dădea dovadă o bună parte dintre conservatori în privința adoptării unui program general de reforme, nu concorda cu acceptarea de

¹⁴ Valerian Popovici, *Probleme sociale în dezbaterile Divanului ad-hoc al Moldovei*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, X (1959); vezi și Dan Berindei, *Locul istoric al Adunărilor ad-hoc*, în „Studii”, XIX (1966), nr. 1.

¹⁵ K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. 6, Buc., 1959, p. 269.

¹⁶ *Istoria României*, vol. IV, p. 322—323.

¹⁷ *Ibidem*, p. 323.

către ei a unei reforme agrare în sensul programelor revoluționare de la 1848¹⁸. De aceea, în anii următori unificării administrative nu s-a putut trece imediat la reforma agrară, ci s-a continuat încă un timp să se adopte reforme pe linia organizării moderne a statului, deoarece acestea nu întâmpinau opoziția înverșunată a conservatorilor, încă stăpîni pe majoritatea mandatelor din Adunare, datorită sistemului electoral restrictiv. Reorganizarea departamentelor, legile pentru construirea căilor ferate, constituirea Consiliului superior al Instrucțiunii Publice, un regulament de navigație, organizarea corpului inginerilor civili, reorganizarea Școlii de silvicultură și o serie de măsuri premergătoare unei secularizări a averilor mănăstirești au reprezentat, în această perioadă, concretizările planului de reforme¹⁹.

O dată cu ultimele luni ale anului 1863, după ce guvernul a fost încredințat lui Mihail Kogălniceanu, s-a trecut în etapa hotărîtoare a înlăptuirii reformelor. Inceputul l-a făcut noul guvern într-o direcție în care știa că nu urma să întâmpine opoziții pe plan intern, aceea a secularizării. La 13 decembrie 1863, la propunerea guvernului, Adunarea a votat secularizarea averilor mănăstirești cu 93 de voturi contra 3. Era o măsură de însemnătate majoră, în temeiul căreia era recuperat peste un sfert din teritoriul național închinat pînă atunci așa-numitelor Locuri sfinte²⁰. Înființarea Școlii superioare de științe și a Școlii superioare de litere — amîndouă inițiativele premergînd crearea, la mai puțin de un an, a Universității bucureștene —, o nouă lege a pensiilor, crearea Curții de Conturi, legea organizării armatei — adoptată cu o mică majoritate de Adunare —, legea contabilității, legea consiliilor județene, Codul penal și legea instrucțiunii publice, crearea Consiliului de Stat au fost concretizări ale guvernului Kogălniceanu în cadrul procesului de modernizare a statului²¹.

Aducerea în dezbatere a reformei agrare a dus la izbucnirea unui violent conflict între guvern și majoritatea Adunării. A urmat dizolvarea Adunării, pe calea loviturii de stat. Poporului i s-a supus spre adoptare prin plebiscit Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris și o nouă lege electorală. Lovitura de stat a sporit puterea domnitorului Cuza, și totodată a înlăturat monopolul politic al conservatorilor asupra majorității în Adunare. Sancțiunea poporului prin plebiscit și recunoașterea noii stări de lucruri de către puterea suzerană și puterile garante a creat posibilitatea decretării legii rurale în sensul programului pașoptist, desființîndu-se relațiile feudale în agricultură și procedîndu-se la o improprietărire a țărănimii clăcașe. Prin legea rurală din 14 august 1864, peste 400.000 familii de țărani au fost improprietărite cu locuri de muncă, iar aproape alți 60.000 săteni au primit locuri de casă și de grădină. Cu tot caracterul ei limitat, legiuirea a pus capăt dominației relațiilor feudale în agricultură și a deschis drum larg noilor relații capitaliste. Ea a reprezentat unul din cele mai însemnate evenimente ale istoriei

¹⁸ Vezi Dan Berindei, *Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea rurală din 1864*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 3.

¹⁹ *Istoria României*, vol. IV, p. 348.

²⁰ C. C. Giurescu, *Suprafața moșilor mănăstirești secularizate la 1863*, în „Studii”, XII (1959), nr. 2, p. 149—157.

²¹ *Istoria României*, vol. IV, p. 359, 362—363.

României din secolul al XIX-lea. Prin reforma din 1864 se întregea pe plan social actul istoric din ianuarie 1859 prin care se crease statul național²².

Ultimii ani ai domniei lui Cuza au fost apoi caracterizați prin adoptarea altor măsuri, care în ansamblu s-au încadrat procesului de modernizare. A fost adoptat sistemul metric, a fost decretat Codul civil, s-au afirmat drepturile autocefale ale bisericii române față de patriarhia din Constantinopol, s-au luat măsuri împotriva jurisdicției consulare, s-a promulgat legea instrucțiunii publice, după ce, încă din iulie 1864, cum s-a amintit, se crease Universitatea de la București.

Reformele realizate în cei șapte ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza au pus bazele organizatorice ale statului modern român. Pe plan economic, social, politic și cultural s-au înregistrat profunde schimbări. Dintre reforme, cea agrară se impune atenției ca o înfăptuire majoră, cu implicații profunde, pe planuri multilaterale. În ansamblu, domnia lui Cuza are o însemnătate primordială prin aceea că a pus bazele statului unitar, dar totodată și a statului modern. Slăbiciunea relativă a burgheziei, puterea economică și în parte politică pe care fosta boierime și-a păstrat-o au făcut ca reformele să aibă evidente limite, ca ele să fie incomplete, dar, cu toate acestea, este neîndoielnic că temeiurile României moderne și implicit ale României contemporane stau în perioada de aprigă confruntare dintre *nou* și *vechi*, dintre forțele *înaintate* și cele *reaționare* din anii 1859—1866. Reformele realizate în timpul „domnului Unirii” au deschis drum larg mersului înainte națiunii române, au creat premisele viitoarelor cuceriri ale poporului român pe calea sa ascendentă spre progres.

²² Pentru reforma agrară din 1864: N. Adăniloaiu și Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967.